

LITTERATUR

EN UNDERHALTIG KRISTINABIOGRAFI

Av professor NILS AIHLUND, Ålsten

Den ofantligt rika litteraturen om drottning Kristina rymmer numera ett ganska stort antal biografier, alla dock på främmande språk. En fullständig skildring av Kristinas levnad har märkligt nog hittills saknats på svenska. *Py Sörmans* populära biografi över vår ryktbaraste drottning, »Vi Christina med Guds nåde» (Medéns förlag, 376 s.), vill avhjälpa denna brist och utgör samtidigt det första provet på historiskt författarskap från hennes sida.

Det börjar alltså med Kristinas födelse den 8 december 1626, sådan händelsen livligt uppfattas av fru Sörman. Hovets stjärntydare, »de lärda astrologerna Forsius, Franck och Schomerus», sitta lutade över sina kartor och vinkrus i färd med att ställa den förutsagde prinsens horoskop, medan Gustav Adolf, bänkad i kretsen av sina vänner och fältherrar, »lugnar nerverna med druvans safter». — Vad man vet är att konungen, som var allvarligt sjuk i en frossfeber, endast med möda höll sig uppe. Några fältherrar hade han icke i sin närhet. Hovastrologer underhöll han aldrig. Forsius var för övrigt död i Finland sedan flera år, och varken Franck eller Schomerus kan ha befunnit sig i Stockholm. Till stegring av effekten tillfogar författarinnan, att konungen led av förhöjt blodtryck och visade en osund, rödmosig fyllighet.

I sin påbörjade självbiografi omtalar Kristina, att hennes moder drottningen var otröstlig, när hon fick veta, att hon fött en flicka, icke den så länge efterträngtade arvprinsen. Fru Sörman spetsar till: »hon grät och väsnades». Detta slag av tillspetsning kännetecknar hela skildringen av Maria Eleonora. Vid ett senare tillfälle tappade någon barnet i golvet. Kristina hörde själv uppges, att det troddes ha skett med flit: »Drottningen, min moder, hade sin egen tro härom och kunde ej tagas ur sina inbillningar.» Enligt fru Sörman, som här stöder sig på »hovskvallret», hade Maria Eleonora brustit i skratt, när saken berättades för henne. Kristina intygar, att hon som liten icke kunde lida drottningens hovnarrar; fru Sörman tillägger, att drottningen »råkade i halvt raseri», när hon märkte denna flickans aversion. Och så vidare. Det är alltsammans bagateller men ganska signifikativt. Även en så tydligt obalanserad och disharmonisk furstinna kan dock göra anspråk på lugn bedömning, när hon betraktas på så långt avstånd i tiden. Känt är ju, att Kristinas minne av sin mor präglas av stark reservation. Men hon nyttjar icke så skrikande färger som sin nyaste biograf. Om hon anmärker vissa personliga svagheter hos sin hovmarskalk, Axel Banér, så ger hon honom dock betyget att ha varit en hederlig och god man. Hon fann honom rå och ohyfsad och vände sig från honom med avsmak,

säger åter fru Sörman, som i Banér med orätt vill se drottningens förste informator.

När Gustav Adolf stupade, befann sig Maria Eleonora sedan ett år tillbaka vid armén i Tyskland. I denna skildring däremot lämnar hon »hals över huvud» Sverige vid dödsbudet. Misstaget leder över till andra. Enligt förf:s formulering hade Gustav Adolf förordnat sin syster Katarina och dennas make, pfalzgreven Johan Kasimir, »att vara flickan i föräldrars ställe, därest hon vid ommyndig ålder bleve faderlös». Den förträffliga Katarina avled i slutet av 1638, sedan hon de sista två åren — efter den bekanta »separationen» 1636 mellan mor och dotter — handhaft Kristinas uppfostran enligt förmyndarregeringens förtroendefulla uppdrag. Som en särskild uppmärksamhet erbjöd riksrådet nu pfalzgreven vid begravningen, att hans döttrar skulle få deltaga i Kristinas undervisning. Äldste sonen, Karl Gustav, vistades sedan åtskillig tid utomlands för studier och resor. Sådant är det verkliga sammanhanget. Fru Sörman återger det med strindbergsk frihet. Axel Oxenstierna, som börjat oroa över den gryende intimiteten mellan Kristina och »pfalzbarne», begagnar Katarinas död till att frångå rådets beslut — som här föreställes ha skett tidigare — och låter skyndsamt avlägsna de unga kusinerna ur drottningens närhet. Kanslerns hyckleri i denna imaginära situation skildras vasst. Därjämte hinner förf. konstatera, att försöket till gemensam undervisning icke slog särskilt väl ut; Karl Gustav (som vi nyss sett frånvarande) och hans bror visade sig »tröga och lata». Det hela, ett exempel bland många på metoden i denna bok, har den enda förtjänsten att stämma med den bild av obetydlighet, som fru Sörman strävar att ge av bland andra den blivande tronföljaren.

Ilur Axel Oxenstierna råkat bli uppfattad har nyss framgått. Han framstår i denna version som nästan enväldig. Han till- och avsätter innehavare av de högsta riksämbetena; den förkunnelse han driver är mer än aristokratisk, »ultraaristokratisk»; han är opsykologisk i sitt handlag med människor, just icke fallen för takt och finkänslighet och ofta stadd på misstänkta vägar. Fru Sörman kommer t. o. m. Maria Eleonora närmare, när hon övergår till hennes kontroverser med kanslern. Bland annat upplivas den som man trodde avlivade legenden om att det först var efter Gustav Adolfs död — »medan rådsherrar och adel log i mjugg» få vi veta — som han utarbetade den nya regeringsformen. Misstänkliggörandet fullföljes konsekvent. Till fredskongressen i Tyskland sänder han senare sin son Johan »med hemligt uppdrag att förhålla hellre än att gå med på billiga villkor». Om samme Johan Oxenstierna upplyses, väl på grund av förväxling med annan person, att han under ruset var en oregerlig slagskämpe, och om Oxenstiernorna i gemen, att de gått i spetsen för det nya slöseriet i byggnadsväg. Icke ens förtjänsten av det korta och segerrika svensk-danska kriget, inlett med Torstenssons fälttåg i december 1643, får stå kvar i bokslutet för rikskanslerns regim. »Kriget med Danmark hade pågått sen 1641, men det visade sig ej så lätt att slå till ordentligt ... På många sätt påminner

Sveriges stormaktsställning om en pampig och respektingivande dragonuniform, som en liten pojke klätt ut sig i.» Liknande omdömen träffas litet varstades i boken, gärna förenade med samma ovetenhet om rena fakta. Så får Kristina på samma sida äran av att 1641 — tre år före regeringstillträdet — ha personligen genomdrivit Torstenssons utnämning till befälhavare i Tyskland, en självklar åtgärd, vars enda hinder var övertagandet av den sjuke fältherrens egen obenägenhet, vilket också lyckades tack vare kanslern.

Man behöver förvisso icke underskatta Kristinas intelligens, talekonst och taktiska gåvor för att reagera mot den översvallande karakteristiken i denna biografi: »för de breda lagren en ren välsignelse», »en idealisk regent i många hänseenden» m. m. Mot en så stark förvissning lär argumentation båta föga. Det hör till saken, att när förf. möter en kritisk observatör av vissa sidor i hovlivet som Johan Ekeblad, vars friska och muntra syn på tingen annars är så väl betygd, då avfärdas detta vittne som »kverulant av renaste vatten». Längre fram, när Ekeblad vid ett besök i Rom har ett vänligt ord om Kristina, då »är han inte längre», konstaterar förf. aningslöst, »den jämrande kverulanten, som skrev klagovisor och väntade katastrofer». Allt lägges på detta sätt tillräta. Fru Sörman dröjer bl. a. vid processen mot Messenierna 1651 och hävdar, att Kristina härvidlag »skulle ha föredragit ett mildare förfarande» men till priset av bitter ånger lät övertala sig av den hämndgirige kanslern och andra. Rådsprotokollet ger dock klart besked redan vid första början av rättegången: »Domen beläggande mente K. M:t, att den gamle Messenius miste huvudet och uppsloges på stake, men sonen rådbråkades och steglades och sköldebrevet skures sönder i hovrätten.» I sin upphetsning skyndade drottningen undersökningen i förväg; Oxenstierna hade ännu icke sagt ett ord om domen.

Mot denna skönmålning av drottningen svarar den tendens till billig karikering av det med henne samtida Sverige, som genomgår hela arbetet. Jag påpekar endast den lättfärdiga förvanskning av denna svenska tids bärande tro och tänkesätt, varpå utfallen mot Olaus Petri i synnerhet och reformationen i allmänhet (s. 131 f.) utgöra exempel. Man har ett intryck av att läsa en konfessionell partiskrift — och tar säkert inte heller miste.

I stil med allt detta är väl också fru Sörmans tro, att Kristina icke kunnat ägna sin djupare känsla åt någon man av sitt folk. Hennes ungdomstykke för Karl Gustav, hittills icke betvivlat av någon historiker, oavsett olika uppfattningar om mycket i Kristinas liv, blir blott och bart ett omoget begär att imitera andra unga damer. Såsom förf. uppfattar Karl Gustav och med de fadäser hon anser honom i stånd till, ter sig det hela också rätt logiskt och förutbestämt; vad som anförs i ett visst sammanhang (s. 89 f.), där förf. anser prinsen särskilt komprometterad, bygger på oriktig återgivning av källstället. Och till en sådan person har Kristina dock velat överlämna krona och rike: »Hur måtte det inte ha svidit i hennes hjärta att göra så! Hon var nog på det klara med att arvfursten både som regent och politiker skulle bli en kläpare, jämförd med

henne själv, men ändå måste hon överlåta allt åt honom.» Det räcker kanske med att citera. En av författarinnans huvudvittnen i fråga om Kristinas trosförändring har i anslutning till Martin och Curt Weibull varit Pierre Chanut, den franske ambassadören. Hon tröttar icke att prisa hans psykologiska skarpblick. Men hon föredrar att tiga om hans vittnesmål, när fråga blir om Kristinas mycket omtalade böjelse för Magnus De la Gardie, varom Chanut 1646 har försäkrat, att hon »älskar honom med en mycket våldsamt glöd». Fru Sörman avfärdar det hela som »seglivad legend» och tillgriper som huvudsaklig förklaring »en personlig fåfänga av grandiosa mått» hos greve Magnus mor, Ebba Brahe, vilken skulle varit oförmögen att begripa Kristinas rent politiskt motiverade intresse för sonen. Då denne samtidigt skildras som obetydlig, förefaller den psykologiska tolkningen vila på desto bräckligare fot.

Det tillhör världens gäng, att ett historiskt arbete också av detta slag vinner avsättning och på sina håll bifall av kritiken. Bifallet har dock denna gång kommit från håll, där det knappast varit väntat, under medverkan av recensenter i de facto ledande ställning. »Visserligen bör det erkännas», skriver Knut Hagberg i N. D. A., »att man känner sig en smula skeptisk när man första gången öppnar volymen, ty Py Sörmans tidigare böcker ha icke precis varit av den karaktären, att de kunnat sägas vara lämpliga förberedelser för ett allvarligt Christina-studium. Man fruktar med andra ord, att man här har att göra med ett i hast hopgjort färsörsarbete, med tonvikten lagd på det pikanta. Men lyckligtvis blir man snart tagen ur sin villfarelse. Py Sörmans bok innehåller väl egentligen intet direkt nytt, men den är tydligen byggd på allvarliga studier. Det är ett i stort sett alldeles förträffligt arbete.» Oscar Wieselgren, som i Sv. D. diskuterar fallet från liknande utgångspunkter i författarinnans skönlitterära produktion, kommer till samma resultat: »Men dess bättre visa sig farhågorna ogrundade ... Hon har emellertid den avsevärda förtjänsten att ha följt den sakliga forskningens linjer med omsorg och samvetsgrannhet ... Om hennes bok alltså icke bringar något nytt, så är den dock i allt väsentligt tillförlitlig och kan som populär historisk läsning snarare sägas ligga över än under genomsnittsnivån.» Mot bakgrunden av dessa omdömen, som ju icke kunnat undgå att väcka undran i historikerkretsar, torde min ovanstående korta exemplifikation dessvärre ha en plats att fylla. En övertaxering i publikens medvetande av slikt mindervärdigt gods innebär dock, ärligt sagt, ingenting mindre än en bildningsfara.

FRANSKA POLITIKER UNDER CAILLAUX' DOM

Av direktör GUNNAR LÖWEGREN, Paris

Joseph Caillaux har under hela trettioalet varit franska senatens »grand old man» och mest inflytelserike ledare. I en lång följd av år var han president i dess mäktiga finansutskott och som sådan

utkämpade han hårda duster med folkfrontens finansministrar, särskilt med Vincent Auriol uti Léon Blums ministär.

Långt tidigare hade Caillaux emellertid upplevt sin politiska karriärs verkliga glansdagar. Son av en tidigare minister av moderat läggning, tillhörande den franska provinsens högbourgeoisie, invaldes han helt ung i deputeradekammaren samt vederfors redan 1899 hedern att av Waldeck-Rousseau kallas till finansminister i dennes stora republikanska konsolideringsministär. Ärelysten, stridbar, självsäker och självgod, kunnig och trogen arbetare, utmärkt administratör, briljant talare, kom Caillaux att under de följande åren låta mycket tala om sig och klättrade steg för steg upp för den parlamentariska rangskalan. 1911 nådde han sina drömmars mål. Det året grundade han sin första ministär.

Den blev även hans sista. Ty framgångar och motgångar ha i denne mans liv inträffat med osedvanlig hast och dramatisk skärpa. Clemenceau störtade honom 1912 på grund av självrädig handläggning av frågan om vänskaplig uppgörelse med Tyskland i Afrika. Under världskriget ställde samme Clemenceau honom inför riks rätt för utrikespolitisk aktion på egen hand och fick honom dömd till förvisning. Redan i mars 1914 hade likväl den mest tragiska tilldragelsen i hans offentliga liv inträffat, när hans hustru sköt Le Figaros redaktör, Gaston Calmette. Efter denna följd av motgångar vände sig lyckan plötsligt på nytt, då Caillaux 1925 kallades av Painlevé att från förvisningen i Mamers omedelbart infinna sig i Paris — för att övertaga finansministerportföljen.

En man av Caillaux' växlingsrika öde och intima kännedom om vad sig i riket tilldragit kan påräkna en alldeles särskild uppmärksamhet, när han förtäljer sitt livs och sin tidsålders historia. Första delen av hans *Mes Memoirs* (Plon, Paris 1942) har nu utkommit, omfattande tiden till och med 1909. Den skall inom kort följas av en andra del, behandlande världskrigsåren. Den tredje delen skall utkomma först efter fredsslutet.

Redan av första delen kan man bilda sig en uppfattning om hans grepp på ämnet. Han avser icke att lämna en fortlöpande och ingående redogörelse för de politiska händelserna, och sitt deltagande i sällskapsliv och verksamhet utanför politiken förbigår han med tystnad. Han koncentrerar sig i stället på vissa av de mest betydelsefulla tilldragelserna samt illustrerar dem med karakteristiker av sådana politiska förgrundsfigurer, med vilka han uppnått ett intimare samarbete eller med vilka han ivrigast inlätit sig i turnej.

Caillaux har en uppriktig tillgivenhet, parad med beundran och värduad, för Waldeck-Rousseau. Han var en lojal och kunnig medarbetare i Waldeck-Rousseaus ministär, kom att stå denne personligen nära och kan därför giva en vida mer inträngande och personlig skildring av honom än man eljest finner. Merendels uppfattades Waldeck-Rousseaus behärska, engelska framträdande som en brist på temperament, hjärta, entusiasm. Caillaux däremot säger sig i det personliga umgänget ofta ha mött utslag av just dessa egenskaper. För honom ter sig därför Waldeck-Rousseaus kalla yttre

endast som den yttre hållningen av självdisciplin hos en viljestark man, som föraktade lättköpt popularitet.

Deras politiska åsikter sammanfölla i stort sett. Caillaux vet mycket väl med sig, att han själv, trots djärvhet och impulsiva beslut, innerst inne är en moderat radikal med en fast utbyggd åsiktsvärld, som han under ingående studier tillägnat sig. Han är ingen åsikternas dagsslända, för icke lättköpt gods till togs. I det hänseendet liknade han Waldeck-Rousseau och även en helt annan man, Jean Jaurès, vilken senare Caillaux tyckes ha livligt uppskattat och vars vidsträckta kultur intagit och tjusat honom.

Intresseväckande är Caillaux' inställning till Rouvier och Millerand.

Han är icke blind för det nästan brutala i Rouviers framträdande, för dennes oborstade väsen och rutinerade parlamentariska självsvald. Men Caillaux beundrar Rouviers kunskaper, ej minst de i finansiella frågor, hans principfasthet, mod och viljestyrka och, i motsats till en Barrère, tar han utan tvekan Rouviers parti mot Delcassé uti den för Frankrike och världsfreden så farliga konflikten 1905 efter kejsar Wilhelms Agadir-tal, då Rouvier med samtliga sina medministrars godkännande tvingade Delcassé att avgå.

Millerand har Caillaux däremot ingen aktning för. Han anser honom sakna självständig uppfattning och initiativ. Han skildrar Millerand som den gode uppläsaren av inlärd läxor, tillrättalagda av andra, advokaten som inskränker sig till att samvetsgrant och överskådligt ordna och läsa upp det material och de synpunkter klienten lämnat honom. Han anser, att Millerand var helt beroende av sina byråchefer, att under hans regeringstid det var byråkratien och icke ministern som regerade.

Boken skulle icke varit skriven av en så stridbar person som Caillaux, om den icke innehöller en eller annan uppgörelse med personliga fiender. Caillaux har kanske icke räknat så många sådana i sitt liv, men bland dem funnos tvenne, som intagit en den mest markanta plats i Frankrikes historia: Clemenceau och Poincaré. Mot bägge hyser Caillaux en oförsonlig vrede.

Man har sagt — kanske träffande — att Caillaux' olycka varit, att han före sig på den politiska arenan fann Poincaré, vilken redan då lancerat några av de fiskala reformer, Caillaux drömde om att förverkliga. För att finna plats vid sidan om Poincaré kom Caillaux att ställa sig längre åt vänster än han egentligen önskat. Säkert är att de tvenne männen aldrig drogo jämnt. I mycket hade de likartade åsikter och gemensamma strävanden, men en ömsesidig aversion reste sig mellan dem. Poincaré har talat om Caillaux' äventyrlighet, Caillaux återgiver Waldeck-Rousseaus beska omdöme: »Poincaré har en sten i stället för ett hjärta.» Uppgörelsen med Poincaré äger emellertid icke rum i den nu utgivna delen av memoarerna; den utlovas för nästa del, i samband med riksretten över Caillaux under världskriget.

Uppgörelsen med Clemenceau levererar han däremot redan i den nu utkomna delen, särskilt i dess slutkapitel, som han utformat till en karakteristik och kort levnadsbeskrivning av »le Tigre».

»Tigern» är just rätta ordet i detta sammanhang, ty som en stark, slug, rovgirig, hämndlysten best tecknar han sin store motståndare. Han skildrar Clemenceau ständigt törstande efter makten och berättar, hur denne redan under 1880-talet varje gång — och de voro otaliga — då han störtat en ministär, anförtrodde på »La Justices» redaktion åt sin trogne Pichon, att »denna gång skall han (Grévy) icke kunna underlåta att kalla mig». Men det dröjde ända till 1906, innan Clemenceaus åträ blev stillad. Man skulle tycka, att Clemenceau vid den tiden skulle ha hunnit rugga av sig ungdomsårens lättsinne och heta lynne. Men Caillaux, vilken som finansministers i hans första ministär hade tillfälle att iakttaga honom på nära håll, anser att det var just dessa drag som livet igenom karakteriserade Clemenceau.

För sakfrågor skulle Clemenceau ha varit ganska ointresserad och hans inställning till dem präglades av inkonsekvens. Av politiska idéer var hans bagage icke tyngt. De ersattes av några få starka sympatier eller antipatier, sådana som revansch känslan efter 1870, en från fadern nedärvd kärlek för 1848 års vaga revolutionsidéer, beundran för anglosaxisk kultur och politik. De fall, där Clemenceau uppträdde konsekvent och uthålligt, voro just de som anknöto till hans sympatier och antipatier. I övriga frågor handlade han nyckfullt och obetänksamt, i orubblig och blind tilltro till sin stridbara kraft och dess förmåga att behärska de svåraste situationer.

Denna karakteristik av Clemenceau som politiker torde i stort sett vara riktig och har tidigare lämnats av Ernest Judet i hans bok: »Le véritable Clemenceau.» Clemenceau var ingen stor statsbyggare och ingen politisk tänkare av rang och tillät sig allsköns godtycke och självsvald för att knäppa till personliga och politiska fiender. Men Caillaux' karakteristik ger icke desto mindre en ofullständig bild av »Le Père de la Victoire». Den är icke målad med de rembrandtskt djupa färger, vilka äro de enda, som kunna låta Clemenceau fullt komma till sin rätt: styrkan och glöden i den mannens kärlek till fosterland, till antik kultur, till bönder och småfolk, till allt som han ansåg vara starkt och sunt i det franska folket, det folk som i seg urkraft liknade honom själv och vilket han därför som ingen annan kunde samla till enig front i den avgörande påfrestningens timma.

Caillaux nöjer sig emellertid icke med att genom en karakteristik söka måla bort den »nimbus», som för fransmännen alltjämt omgiver segraren från 1918. Han går längre och upptager vissa gamla beskyllningar mot Clemenceau, som många gånger tidigare blivit resta — och vederlagda: att Clemenceau den 17 mars 1871 som maire i Montpartre icke hade förhindrat upploppet och mordet på generalerna Lecomte och Thomas samt att han skulle under en följd av år ha stått i beroende av England.

För att styrka anklagelsen att Clemenceau varit »Englands agent», sammanställer Caillaux en del spridda uttalanden. De äro i och för sig intressanta, men knappast av bevis' natur. Briand förklarade 1918 inför Calliaux: »Vad jag är övertygad om, det är att Clemenceau

icke hade fria händer mot England.» Paul Cambon hade 1912 meddelat Caillaux, att då Pichon 1906 utsågs till utrikesminister, det skett först efter ett mot all regeringstradition stridande löfte från Pichons sida att låta Clemenceau som konseljpresident på egen hand sköta alla förhandlingar med engelske ambassadören. Doumer hade 1930 berättat för Caillaux, att då han var medlem av Léon Bourgeois' ministär 1895—96, justitieministern inför ministerrådet redogjort för vissa papper, som varit i den kände Panama-svindlaren Cornelius Herz' ägo och vilka för Clemenceau varit av den komprometterande art, att justitieministern föreslagit dennes ställande under åtal och omedelbara häktning. Endast genom Bourgeois' ingripande skulle denna affär i tysthet ha lagts till handlingarna. År 1911 hade direktören för la Sûreté générale M. Cavard och byråchefen därstädes M. Moreau meddelat, att Waldeck-Rousseau hade låtit övervaka Clemenceau under dennes resor i England, desslikes att det var efter rekommendation av Clemenceau som engelske ambassadören i Paris anställt en M. de Saint-Aubanet i den engelska informationstjänsten i Frankrike.

Från skilda tider och personer har sålunda Caillaux samlat en del upplysningar. De väcka misstankar. De hade förtjänt att, medan Clemenceau kunde försvara sig, bli närmare undersökta. — Nu offentliggöras de väl sent och de äro i och för sig, lösbrutna ur det sammanhang Clemenceau kunnat giva dem, utan beviskraft.

Ännu mer betänksam blir läsaren inför Caillaux' återupptagande av beskyllningen, att Clemenceau var medansvarig i mordet på generalerna. Här har Caillaux ingenting nytt att anföra. Han vågar sig knappast utöver antydningar och förmodanden. I denna fråga föreligger emellertid ett ingående svaromål från Clemenceau: dels hans vittnesmål under processen mot generalernas mördare, dels en tvåhundra sidor diger redogörelse av hans hand. Ett utdrag ur denna Clemenceaus P. M. är återgivet av hans sekreterare Jean Martet i dennes bok, även utgiven på svenska, »Clemenceaus tystnad».

Det förefaller som om Caillaux icke känt till dessa svaromål. Man vill i varje fall helst tro, att han icke skulle ha framkommit med beskyllningarna i mordaffären, därest han erinrat sig dessa Clemenceaus egna uppgifter. De ha icke kunnat vederläggas. De lämna timme efter timme en noggrann beskrivning av Clemenceaus åtgöranden under den ödesdigra 17 mars och de fritaga honom fullständigt ej blott för försummelse beträffande de tillfångatagna generalernas och soldaternas säkerhet utan även för misstanken att ha motarbetat Versaillesregeringens önskan att få de i hans arrondissement samlade kanonerna överlämnade till regeringstrupperna.

ELIS SCHRÖDERHEIM IN MEMORIAM

Av skriftställaren CARL-GUSTAF THOMASSON, Lund

I sin korta men glänsande essay över Elis Schröderheim i Från Gustaf III:s dagar skriver Oscar Levvertin i inledningen till denna:

»Den som en gång vill skriva en utförlig lefnadsteckning öfver Elis Schröderheim står inför en ganska omfattande uppgift.» Och något längre fram: »Under afvaktan på ett dylikt porträtt i helfigur af Schröderheim, är det jag vill gifva en silhuett med dess raskt tillklippta profilering — — —.» Detta Levertinska porträttutkast från 1896 följdes sex år senare av ett än kortare men om möjligt ännu mera lysande. Det finns som en introduktion till det urval av Schröderheims brevväxling, som Levertin publicerade i den av honom och Schüek utgivna serien Svenska memoarer och bref (del VI).

Henrik Schüek har nu, 87-årig, behjärtat och bekräftat sin gamle medarbetares och väns utsago för snart femtio år sedan. Svenska akademien hedrade i fjol Schröderheim med en vacker minnespenning och en lefnadsteckning i akademiens handlingar 1941, som nu utkommit.¹ Lefnadsteckningen upptar inte mindre än 723 sidor, så nog har Levertin blivit bönhörd — det ligger snubblande nära till hands att tillägga: över hövan. Minnesteckningen har stora förtjänster, främst författarens inlevelse i ämnet och intima kännedom om såväl stort som smått. Den sväller bitvis ut till en gustaviansk rundmålning, hos vilken man måste beundra den äldrige författarens logiska och stilistiska klarhet. Något nytt har man dock trots den episka bredden svårt att upptäcka, i varje fall inte i mera väsentliga stycken. Men naturligtvis ge en mängd förut okända notiser och smådrag i förening med en som det förfaller obegränsad utförlighet en fylligare bild av Schröderheim än den som Peter Wieselgren och Levertin tidigare tecknat. Den sistnämndes geniala Schröderheimporträtt förbli dock oöverträffade.

Bland Gustaf III:s många favoriter av olika kategorier torde de för eftervärlden mest kända innefattas i kvartetten Armfelt—Munck—Toll—Schröderheim. Bland dessa tid efter annan dominerande gunstlingar — uttrycket »dominerande» då att fatta i relation till alla utom kungen — var Schröderheim parvenyen. Mer än en gång fick han erfara det svalg, som rent socialt skilde honom från högadliga favoriter och som också skulle få stor betydelse i hans förhållande till monarken. Gustaf III var ju helt intagen av sin tids ståndsfordomar, som hos honom dessutom ytterligare underströkos av riddarromantiska inslag och en överdriven smak för ett distingerande och klassificerande ceremoniel. Högadeln var det enda stånd han erkände som i allo berättigat att spela en roll i riksstyrelsen, och denna uppfattning var hos honom så levande att den kunde förleda honom till avvikelser från hans eljest i hög grad målmedvetna politik och handlande i allmänhet. För vissa medlemmar av högaristokratien hyste han under olika tider en respekt, som ibland gränsade till fruktan — namnen Ulric Scheffer och Axel von Fersen d. ä. erinra bäst om detta. Ehuru biskopsson och adelsman kunde Elis Schröder-

¹ Minne av Elis Schröderheim författat av Henrik Schüek. (I Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886. Femtioandra delen 1941, 723 s. Stockholm 1942.)

heim aldrig, inte ens under sin makts dagar kring mitten av 1780-talet, profitera av liknande prerogativ. Kungen begagnade honom oftast som blott och bart verktyg, ibland på ett sätt som rent av kunde leda tanken till den ställning en förtrogen kammartjänare intar. Något sådant skulle aldrig ha fallit kungen in med en aldrig så obetydlig man med anor — man behöver härvidlag bara tänka på den politiskt högt uppsatte men såsom sådan fullkomligt betydelselöse skalden Oxenstierna.

Gustaf III tillät förvisso inte någon av sina förtrogna att verkligen få något avgörande inflytande på sina handlingar, men en tydlig gradskillnad i förtroendets art fanns dock. När kungen 1778 yttrade till Schröderheim: »Un valet qui raisonne est un sot animal», så kunde detta ha allmängiltighet nog, men i yttrandet låg säkert en speciell avis åt just Schröderheim att veta sin plats. Denna monarkens inställning fick småningom ett allt större inflytande över Schröderheims handlingar och uppträdande, självfallet i allt annat än fördelaktig riktning.

Elis Schröderheim intog inte förty en speciell plats bland de icke högadliga favoriterna. Även bortsett från hans storhets dagar, som slutade med riksdagen 1786, var hans ställning hos kungen en helt annan, mera personlig och intim än de andra lågättade gunstlingarnas. Han stod monarken verkligt nära under många och långa skiften, symboliskt nog inte minst under dennes sista stunder, då han s. a. s. förde protokollet. Ingen bland de övriga gunstlingarna mer än Armfelt torde ha kommit Gustaf III så nära inpå livet. Vi ha talrika, både talande och drastiska belägg på detta. Kungen trivdes med honom som sällskapsmänniska och hade svårt att undvara honom. Schröderheim var kvick, beläst, hade väl reda på sig och arbetade med en fenomenal lätthet — allt egenskaper som Gustaf III satte högt. Schröderheim var inte för inte Bellmans kongeniale vän och diktarbroder, han var inte av en tillfällighet initiativtagaren till *Utile Dulci* och en virtuosmässig stilist vare sig det gällde äreminnen och presidietal i Vetenskapsakademien eller kungliga skrivelser av varjehanda slag, han var heller inte någon i förtid framsparkad hovman eller gardesofficer utan en man med lång och bokstavligt talat dyrköpt erfarenhet på ämbetsmannabanan. Och vad människor tänkte och tyckte och mer eller mindre välöverlagt gävo uttryck åt, det kände ingen bättre till än statssekreteraren Schröderheim, som hade förbindelser åt alla håll i huvudstaden och provinsen och i vars gästfria hem vid Nybrogatan 9, där hans kvicka och eleganta fru Anne-Charlotte von Stapelmohr höll målron vid makt, »hela Stockholm» och åtskilliga till träffades.

Elis Schröderheim har gått till historien som den vid sidan av Armfelt kanske mest typiske gustavianen. I betydelse kunde han inte mäta sig med brödraparen Scheffer, Sparre och Nordin, Toll och Ruuth och kanske inte heller med Håkanson. Han var vitter med gott omdöme och »grepp» om saker och ting i största allmänhet — han blev den förste innehavaren av stol nr 12 i Svenska akademien — men litterärt står han självfallet tillbaka för epokens förstaplans-

män. Intellektuellt hävdar sig dock Schröderheim överlägset vid en jämförelse med de enklare, mera hovmannabetonade gunstlingarna.

Det var emellertid inte alltid som Schröderheim föll undan för kungens vilja eller sade och gjorde för högst densamme täckeliga ting. Schröderheim kunde sjunga ut också, i fullt medvetande om de risker som han löpte och ibland även fick känna på efteråt. Ofta, kanske för det mesta, använde han sig då av omskrivningar och gjorde sina attacker bakom skyddet av t. ex. frimurareordens heliga hemligheter, men avsikten undgick sällan kungen. I Elof Tegnér's edition av Schröderheims korrespondens ingår ett brev av den 30 november 1783 från den då tämligen nyvordne statssekreteraren vid Ecklesiastikexpeditionen till konungen, som befann sig på sin resa i Italien. Kungen hade av Schröderheim, sin kanske pålitligaste och i varje fall bäst underrättade rapportör, begärt få veta något om det intryck hans avresa gjort i landet. Schröderheim svarar härpå i ordalag, som ehuru inlindade äro uppenbara förebråelser i för kungen ytterst ömtåliga ämnen. Det heter där bl. a.: »Ett rykte har utspritt sig, att oro över änkedrottningens hastiga död verkat en inquiétude, som gjort förändring av klimatet nödigt. Ett annat, att Eders Maj:t aldeles ledsnat vid regeringen och överlämnat den åt vissa förtrogna. Man har velat föreställa allmogen som en kallsinnighet, att Eders Maj:t övergivit dem (sic) i en tryckande hungersnöd, och att deras elände varit förekommet med hälften av resekostnaderna. Lunds papper är uppfyllt av otidigheter — — —.» Tydligare kan man knappast uttrycka sig inför en konung. Schröderheim lyckades också avhålla Gustaf III från många för majestätet karakteristiska överilningar och obetänksamheter, t. ex. när kungen under vistelsen i Rom 1783 ville datera ett bönedagsplakat »Vatikanen».

Schröderheims minne är ej fritt från fläckar, men Schück uppvisar mycket förtjänstfullt och övertygande — hans framställning är här mest givande — att åtskilligt i dessa fläckar kan raderas bort utan men för sanningen. Den gamle gustavianens kryperi på äldre dagar för prins Carl och än mer för Reuterholm är ej uppbyggligt men var för den stackars delinkventen själv en bister nödvändighet. Vårre var det med Schröderheims andel i den beryktade pastorats-handeln och hans förhållande till sin hustru under dennas sista levnadsår.

Schück kan på goda grunder ifrågasätta det rättmätiga i åtskilligt av de gamla anklagelserna, men mycket nog återstår i alla fall. Schröderheim var och förblev en oförbätterlig slösare och goddagspilt — han tävlade med Sergel i embonpoint — men han hade också från början varit ett offer för tidens eländiga avlöningsförhållanden i de statliga verken, som utgjorde ett farligt incitament till skuldsättning och vingleri. Han blev också många gånger mycket illa lönad av Gustaf III. När Schröderheim t. ex. vid riksdagen i Gävle 1792 för första gången på länge använts av konungen i viktiga och förtroliga värv, får han som tack en öppen resolution på friherrevärdighet samt en anvisning på — 100 rdr att utanordnas av Statskontoret. Friherrevärdigheten blev aldrig undertecknad och expedierad till

följd av kungens snart därefter timade död. Men Armfelt fick vid samma tillfälle, då han visserligen stod på höjden av inflytande, förutom erbjudande av grevevärdighet en tillökning i sina löneinkomster på inte mindre än 3,000 rdr.

Vidare är det ett stort misstag att tro, att Schröderheim var den värste av sin tids publikaner. I handeln med pastorat övertröffades han vida av Armfelt. Schröderheim hade dessutom en kollega i Krigsexpeditionen, den för sin epikureism och sina ornitologiska intressen kände statssekreteraren J. G. von Carlsson, som nog var den värste mutkolven under denna korruptiva tid. Han lät bl. a. inte en befordran i det militära äga rum utan att vederbörande erlade en bestämd, efter graden avpassad avgift, som han stoppade i sin egen ficka. I motsats till Schröderheim blev han med tiden en rik man och delade sedan på sitt magnifikt inredda lantställe Mälby i Södermanland sina gracer mellan god mat och dryckjom, unga och vackra mamseller från Stockholm samt sysslandet med sina fåglar. Girigbuk var naturligtvis Schröderheim minst av allt men däremot väl hans bror Herman, biskopen i Karlstad, som delvis tack vare den snälle och medgörlige brodern-statssekreterarens förmedling lyckades lägga beslag på inte mindre än nio prebenden, därmed övertröffande Göteborgsbiskopen Johan Wingård med hans »blott» fem prebenden.

Än mera komplicerad och ogenomtränglig är Schröderheims roll i hustruns tragedi och bortgång kring årsskiftet 1790/91. Anne-Charlotte von Stapelmohr hade länge efter giftermålet 1776 med den unge, redan då på högsta ort protegerade Schröderheim varit en huld maka (en dotter född 1781 dog omedelbart efter födelsen) och en strålande värdinna i det glada hemmet vid Nybrogatan. Hon såg bra ut och var nästan lika begåvad och slagfärdig som maken. Med tiden lade hon sig dock till med åtskilliga oarter, och hennes tunga blev allt skarpare. Efter 1789 slöt hon sig öppet till kungens kritiker, och majestätet intogs småningom av en häftig ovilja emot henne, liksom mot en annan frispråkig dam i societeten, grevinnan Jeanna von Lantingshausen. Efter en livlig och mer än årslång uppvaktning av en ung Stockholmsadonis, en kongl. secter Seele, födde fru Schröderheim juldagen 1790 en flicka, som maken vegrade erkänna. Vilken roll Gustaf III spelat i denna vägran — malören var ju inte alltför sällsynt under denna tid och togs för det mesta inte så allvarligt — går troligen aldrig att utreda, men att han haft någon andel i Schröderheims ställningstagande förefaller mycket plausibelt. Nyarsdagen 1791 — uppgifterna om året ha tidigare varierat — avled fru Schröderheim, och därmed började den lidandets väg för den olycklige änklingen, som först skulle ändas med hans egen bortgång den 30 augusti 1795. Han var vid sitt fränfälle inte mer än 48 år gammal.